

MARINEL GERRITSEN, Nijmegen

## Van rijksgens naar dialectgrens: een onderzoek rondom de Nederlands-Duitse staatsgrens

### 0. Inleiding

Grenzen spelen een belangrijke rol in vele facetten van het wetenschappelijke leven van Jan Goossens. Niet alleen overschrijdt hij nu al jarenlang wekelijks staatsgrenzen om zijn hoogleraarschappen aan de universiteiten van Leuven en Münster te kunnen vervullen. Ook het onderzoek van dialect- en taalgrenzen loopt als een rode draad door zijn wetenschappelijke oeuvre. Daarbij neemt de Nederlands-Duitse staatsgrens een bijzonder prominente plaats in. Enerzijds dicht hij deze grens een hoofdrol toe in zijn definiëring van Nederlandse dialecten, een definitie die tot op heden in de Nederlandse dialectologie de meest gebruikelijke is: Nederlandse dialecten zijn met het Nederlands verwante dialecten, die gesproken worden in het gebied waar het Nederlands de rol van cultuurtaal vervult (bijv. Goossens 1971, 1977). Anderzijds heeft hij er veelvuldig op gewezen dat de dialecten aan weerszijden van deze Nederlands-Duitse staatsgrens zeer sterk op elkaar lijken: "Die Dialekte im Osten der Niederlande sind also denen des deutschen Nordwestens sehr ähnlich; eine Bruchstelle zwischen ihnen gibt es nicht" (Goossens 1971: 265). Deze observatie heeft zich wijd en zijd in de internationale dialectologie en sociolinguïstiek verbreid. We vinden haar terug in leerboeken als Chambers en Trudgill (1980) en Wardaugh (1986): "In the border area speakers of the local varieties of Dutch and German do still remain largely intelligible to one another" (Wardaugh 1986: 28). Jan Goossens zelf heeft echter ingezien dat zijn opmerkingen hierover inmiddels al weer achterhaald zijn. Twintig jaar na de hierboven geciteerde observatie (Goossens 1971) schrijft hij (Goossens 1991) dat er een breuk aan het ontstaan is in het dialectcontinuum van het Nederlands-Duitse grensgebied: de dialecten aan de Nederlandse zijde van de staatsgrens zijn steeds 'Nederlandser' aan het worden en die aan de Duitse steeds 'Duitser'. Ik dacht Jan Goossens een plezier te kunnen doen met een onderzoek naar deze recente ontwikkelingen: hoe de dialecten aan beide zijden van de staatsgrens uit elkaar groeien en waarom dit gebeurt. Daarom heb ik - samen met studenten van de Vakgroep Algemene Taalwetenschap en Dialectologie van de Katholieke Universiteit Nijmegen - een onderzoek gedaan naar veranderingen in het dialect van Susteren, een plaatsje ten zuiden van Roermond, en in het

zeven kilometer oostelijker gelegen Waldfeucht in Duitsland.<sup>1</sup> In deze bijdrage zal ik een deel van de door ons onderzochte veranderingen op morfologisch niveau bespreken.<sup>2</sup> De resultaten laten aan de ene kant zien dat de recente observaties van Jan Goossens juist zijn. Aan de andere kant wijzen ze erop dat het standaardisatieproces aan beide zijden van de grens op een andere wijze en in een ander tempo verloopt.

## 1. Opzet van het onderzoek

### 1.1. Plaatsen

Het onderzoek is uitgevoerd in het gebied ten zuiden van Roermond in Nederland en ten zuiden van Heinsberg in Duitsland. Dit is in en nabij het gebied waar Nederlands Limburg op z'n smalst is, de zogenaamde taille van Limburg. Tot 1815 was deze streek een eenheid in politiek en dialectologisch opzicht. De vaststelling van de Nederlands-Duitse staatsgrens bij het verdrag van Wenen in 1815 bracht daar verandering in. Het gebied ten oosten van de grens werd Duits en het gebied ten westen ervan Nederlands. Dezelfde dialecten (zie o.a. Goossens 1991, Roukens 1937) kwamen onder invloed van verschillende standaardtalen. In dit gebied hebben we twee onderzoeksplaatsen gekozen: Susteren in Nederland en Waldfeucht in Duitsland. Beide dorpen lijken sterk op elkaar qua inwoneraantallen, scholen en andere voorzieningen.

### 1.2. Informanten

Voor het onderzoek zijn vrouwelijke informanten gebruikt. Er is voor vrouwen gekozen omdat uit de literatuur (o.a. Chambers en Trudgill 1980) bekend is dat vrouwen meer geneigd zijn hun taalgebruik aan te passen aan de standaardtaal dan mannen. Door de keuze op vrouwen te laten vallen was de kans groter om veranderingen in het dialect onder invloed van de standaardtalen te vinden. In elke plaats zijn twee leeftijdsgroepen onderzocht: meisjes van 14-16 en vrouwen van 35-50. Er is juist voor vrouwen van deze leeftijdsgroep gekozen omdat uit de literatuur (bijv. Chambers en Trudgill 1980) bekend is dat personen van deze leeftijd het dialect het slechtst beheersen. Door de keuze op deze

<sup>1</sup> Het onderzoek is in de lente van 1991 uitgevoerd tijdens een werkcollege sociolinguïstiek van de vakgroep Algemene Taalwetenschap en Dialectologie van de KUN. In dit artikel is gebruik gemaakt van de werkstukken van Martine Abels, Eugen Kühn, Léan Seuren en een stageverslag van Léan Seuren.

<sup>2</sup> Meer informatie over de opzet van het onderzoek, de resultaten van onderzoek naar veranderingen op syntactisch, lexicaal en klankniveau en de resultaten van het attitude- en domeinenonderzoek zijn te vinden in Gerritsen (1991, 1993).

leeftijdsgroep te laten vallen, leek de kans het grootste veranderingen in het dialect onder invloed van de standaardtaal te vinden. De meisjes zijn onderzocht om te kunnen controleren of de veranderingen onder invloed van de standaardtaal die we in de dialecten dachten aan te treffen, doorzetten in het dialect van de jongere generatie. Alle informanten behoorden tot de middenklasse en waren geboren en getogen in de plaats van onderzoek. Er is naar gestreefd in elke cel 8 informanten te vinden. Dat is voor de Waldfeuchtse meisjes echter niet gelukt: we hebben er maar 7 kunnen vinden. De opzet van het onderzoek is weergegeven in tabel I.

Susteren (Nederland)		Waldfeucht (Duitsland)	
Vrouwen (35-50)	Meisjes (14-16)	Vrouwen (35-50)	Meisjes (14-16)
N	N	N	N
8	8	8	7

Tabel I: De opzet van het onderzoek

### 1.3 Onderzochte aspecten

Het onderzoek bestond uit drie deelonderzoeken:

1. Een onderzoek naar *veranderingen in de dialecten* onder invloed van de standaardtalen;
2. Een onderzoek naar de *attitude tegenover het dialect* van de plaats van onderzoek;
3. Een onderzoek naar *het gebruik van het dialect in verschillende situaties*.

In deze bijdrage behandel ik slechts een deel van de resultaten van het eerste deelonderzoek, namelijk het onderzoek naar veranderingen in pluralisvorming en diminutievorming. De resultaten van de andere twee deelonderzoeken zullen alleen terloops aan de orde komen bij de verklaring van de hier gerapporteerde resultaten van het eerste deelonderzoek.

In lijst I staan de pluralis en diminutievormen die zijn onderzocht. Slechts dié vormen zijn onderzocht waarvan absoluut zeker was dat er in beide dialecten omstreeks 1900 dezelfde vorm voor werd gebruikt en in beide standaardtalen een andere dan in het dialect.



	Standaard-Nederlands	Standaard-Duits	Dialect
Pluralis	Hoeden	Hüte	[høt] (sing. [ho.t])
	Muizen	Mäuse	[my.s] (sing. [mu.s])
	Buiken	Bäuche	[by.k] (sing. [bu.k])
	Steden	Städte	[stej] (sing. [sjtat])
	Voeten	Füße	[vøt] (sing. [vo.t])
	Schape	Schafe	[sjø] (sing. [sjoap])
Diminutief	Hemden	Hemden	[humməs] (sing. [hummə])
	Neusje	Näschen	[neskə] (sing. nondim. [na.s])
	Handje	Händchen	[hentjə] (sing. nondim. [hantj])

Lijst I: De pluralis- en diminutiefvormen die zijn onderzocht

In de meerderheid van de gevallen wordt in het dialect de pluralis door middel van Umlaut gemaakt, in het Standaard-Nederlands door een  $[-\text{ə}]$  achter de singularis te plaatsen, in het Standaard-Duits door Umlaut en toevoeging van  $[-\text{ə}]$  of door toevoeging van  $[-\text{ə}]$  alleen.

De diminutieven worden in het dialect gevormd door Umlaut en toevoeging van het suffix  $[-kə]$  of  $[-jə]$ , in het Standaard-Nederlands door toevoeging van het suffix  $[-jə]$  aan de singularis en in het Standaard-Duits door Umlaut en toevoeging van het suffix  $[-çən]$ .

De data zijn geëliciteerd door de informanten plaatjes van de concepten in enkelvoud, tweevoud en in verkleinde vorm te laten zien en ze te vragen in dialect te zeggen wat ze zagen.

## 2. Resultaten

De resultaten van dit deel van het onderzoek zijn veel complexer dan die van de onderzoeken naar veranderingen op andere taalniveaus. De informanten gebruiken namelijk niet alleen dialectvarianten en varianten van de standaardtaalen, maar ook nog hele andere. Er konden vijf categorieën worden onderscheiden.

### (a) Volledige aanpassing aan de standaardtaal

Hieronder verstaan we vormen waarin de pluralis- of diminutiefvorming is gebeurd op de wijze als in de standaardtaal van die plaats de norm is. Dit impliceert dat indien een dialectwoord wordt gebruikt met het procedé van pluralis- of diminutiefvorming uit de standaardtaal, die vorm is beschouwd als een volledige aanpassing aan de standaardtaal. Dat is bijvoorbeeld het geval met  $[\text{mu.s}]$  (sing.) -  $[\text{mu.zə}]$  (plur.) in Susteren. Hier hebben we de dialectvorm in de singularis  $[\text{mu.s}]$  met de pluralisformatie van het Standaard-Nederlands  $[-\text{ə}]$ .

### (b) Gedeeltelijke aanpassing aan de standaardtaal

Hieronder vallen vormen die gedeeltelijk bestaan uit de dialectvorm en gedeeltelijk uit de standaardtaal van de plaats. Een voorbeeld is de pluralisvorm  $[\text{høtə}]$  in Susteren. Hier vinden we zowel de Umlaut die in het dialect gebruikelijk is om de pluralis te vormen (sing. is  $[\text{ho.t}]$ ) als ook de toevoeging van het suffix  $[-\text{ə}]$  dat in het Standaard-Nederlands voor pluralisvorming wordt gebruikt.

### (c) Hypercorrecties

Hieronder verstaan we vormingen die noch in het dialect, noch in de standaardtaal van de plaats voorkomen, maar die beschouwd kunnen worden als een poging een vorm uit de standaardtaal te construeren. De enige vorm die we in onze data hebben aangetroffen is  $[\text{sjtattə}]$  in Susteren (dialect  $[\text{sjtej}]$ , Standaard-Nederlands  $[\text{ste.də}]$ ). De dialectsprekers gebruiken het procedé van pluralisvorming dat produktief is in het Standaard-Nederlands, toevoeging van een  $[-\text{ə}]$  aan de singularis. Juist bij dit woord wordt de pluralis echter ook in het Standaard-Nederlands (mede) met behulp van Umlaut gevormd.

### (d) Hyperdialectismen

Hieronder verstaan we vormen met morfologische elementen die noch in het dialect noch in de standaardtaal van die plaats voorkomen, maar die beschouwd kunnen worden als een poging om een dialectvorm te produceren. Bijvoorbeeld  $[\text{hantjə}]$  in Waldfeucht (dialect  $[\text{hentjə}]$ , Standaard-Duits *Händchen*).

### (e) Dialectvormen

Hieronder verstaan we de vormingen die volgens de literatuur in alle twee de dialecten voorkwamen.

Tabel II vat de resultaten van het onderzoek samen.

	Susteren				Waldfeucht			
	Vrouwen N	Meisjes %	Vrouwen N	Meisjes %	Vrouwen N	Meisjes %	Vrouwen N	Meisjes %
<b>Pluralis</b>								
Standaardtaal	2	4	8	14	1	2	28	61
Gedeelt. st. taal	7	13	10	18	1	2	1	2
Hypercorrecties	1	2	5	9	0	0	0	0
Hyperdialect.	0	0	2	4	1	2	13	28
Dialect	46	82	31	55	46	94	4	9
<b>Diminutief</b>								
Standaardtaal	0	0	0	0	0	0	9	64
Hyperdialect.	0	0	0	0	0	0	4	29
Dialect	16	100	16	100	15	100	1	7

Tabel II: Aanpassing aan de standaardtaalen van pluralis- en diminutiefvormen

Het eerste dat opvalt is dat de pluralisvormen zich veel sterker aan de standaardtaal hebben aangepast dan de diminutiefvormen. Dat vinden we ook elders in het Nederlandse taalgebied (vgl. Van Bree 1985). Diminutiefvorming schijnt bijzonder stabiel te zijn. De reden hiervoor is niet geheel duidelijk. Het zou kunnen komen doordat het gebruik van diminutieven meer dan het gebruik van pluralisvormen beperkt is tot de gebruikssfeer van huis en haard, de dialectcontext in optima forma. Verder onderzoek is hier echter geboden.

Ten tweede zien we dat andere varianten dan dialectvarianten en standaardtaalvarianten verreweg het meeste voorkomen bij de meisjes. De verdeling van de drie soorten tussenvarianten over de twee plaatsen is fascinerend. *Gedeeltelijke aanpassingen aan de standaardtaal* en *hypercorrecties* komen voornamelijk bij de Susterse meisjes voor en vooral bij de pluralisvorming (bij de diminutiefvorming gebruiken ze in alle gevallen de dialectvorm). Dit duidt erop dat ze een geringe kennis hebben over de pluralisvorming in hun dialect. Ze willen graag een dialectvorm gebruiken, realiseren zich dat de dialectvorm afwijkt van de Standaard-Nederlandse vorm, maar ze weten niet precies in welk opzicht. Het frequente voorkomen van juist deze twee types tussenvarianten, laat zien dat pluralisvorming in dialect in Susteren op z'n retour is. Dat is het zeker ook in Waldfeucht, maar daar uit het zich op een andere wijze: de meisjes gebruiken óf de Standaard-Duitse vorm óf *hyperdialectismen*. Deze laatste tussenvormen komen vrijwel uitsluitend voor bij de Waldfeuchtse meisjes. Het is opmerkelijk dat deze hyperdialectismen in feite Standaard-Nederlandse vormen zijn. Het veelvuldige voorkomen van deze variant in Waldfeucht kan verklaard worden uit het feit dat de meisjes ons graag ter wille wilden zijn. Door hun zeer geringe kennis van het dialect kennen ze de dialectvariant echter niet - die komt in slechts 8% van de gevallen voor! Ze moeten hun heil dus elders zoeken en dat doen ze bij het Standaard-Nederlands. Dat associëren ze met dialecten. Het is opmerkelijk dat bij de Susterse meisjes een dergelijk mechanisme niet aanwezig is: het Standaard-Duits wordt bij hen niet geassocieerd met dialect. Het is aannemelijk dat dat niet gebeurt door hun grotere kennis van het Duits via de school en de media: alle Susterse meisjes leerden Duits op school en keken (ook) naar de Duitse televisie. De Waldfeuchtse meisjes hadden dergelijke contacten met het Standaard-Nederlands niet.

Ten derde valt op dat er tussen de vrouwen van Waldfeucht en die van Susteren geen grote verschillen in gebruik van de dialectvarianten zijn: beide groepen uiten ze zeer veelvuldig. Omdat we dit frequente gebruik van dialectvarianten juist aantreffen bij de groep die zich altijd het meest conformeert aan de standaardtaal, vrouwen tussen de 35 en de 50, kunnen we aannemen dat ten aanzien van de hier onderzochte aspecten de dialecten van Waldfeucht en Susteren voor mensen van deze en oudere generaties nog sterk

op elkaar lijken.<sup>3</sup>

Ten vierde blijkt uit Tabel II dat zowel de Susterse als de Waldfeuchtse meisjes veel minder dialectvarianten gebruiken dan de vrouwen. Dit ondersteunt Goossens (1991) idee dat het uiteengroeien van de dialecten aan weerszijden van de grens van vrij recente datum is.

Tenslotte zien we enorme verschillen in gebruik van dialectvarianten tussen de meisjes van Walfeucht en die van Susteren. De Susterse meisjes gebruiken nog dialectvarianten in 78% van de gevallen, maar de Waldfeuchtse slechts in 8%. Aan weerszijden van de grens wordt het dialect door de standaardtaal aangetast, maar aan Duitse zijde gaat het afbrokkelingsproces veel sneller dan aan de Nederlandse zijde.

### 3. Verklaringen

Het is niet verwonderlijk dat dialecten die al bijna 180 jaar overkoepeld worden door standaardtalen, veranderen onder invloed van die standaardtalen. Het is wel opmerkelijk dat dit in Duitsland zoveel sneller gebeurt dan in Nederland. Het antwoord op de vraag waarom dit zo is, kan in dit stadium van het onderzoek nog slechts speculatief zijn.

(a) Uit het deelonderzoek naar het gebruik van het dialect blijkt dat het dialect in Susteren in veel meer situaties gebruikt wordt dan in Waldfeucht. Het is niet onwaarschijnlijk dat naarmate men een dialect minder gebruikt men het ook slechter leert.

(b) Met het in (a) genoemde verschil in gebruik van het dialect in verschillende situaties hangt wellicht samen dat het dialect van Waldfeucht veel meer van het Standaard-Duits afwijkt dan het dialect van Susteren van het Standaard-Nederlands. Om zich in een wijder gebied dan het Waldfeuchtse verstaanbaar te kunnen maken, moet men wel Standaard-Duits leren. Voor het Susters geldt dat veel minder. Het is mogelijk dat de oudere generatie in Duitsland door de ontwikkeling van de moderne communicatiemiddelen na de jaren '50 dit probleem heeft ervaren en heeft besloten de kinderen in Standaard-Duits op te voeden.

(c) Uit het deelonderzoek naar de attitude tegenover het eigen dialect blijkt dat men in Waldfeucht veel negatiever tegenover het eigen dialect staat dan in Susteren. In een Matched Guise test werd de spreker als hij Susters sprak statistisch significant humoristischer, gezelliger, eerlijker, hartelijker, sympathieker en intelligenter gevonden dan wanneer hij Standaard-Nederlands

<sup>3</sup> De resultaten van het onderzoek beschreven in Gerritsen (1991 en 1993) vertonen een soortgelijk beeld.

